

VILI JA MUNAD REŽIIMI TEENISTUSES. SUNDANDAM 1940. AASTATE EESTI KÜLAS

Indrek Paavle

1944. aasta sügisel taaskäivitunud sovetiseerimise eesmärk oli Eesti ühiskonna tasalülitamine nõukogude süsteemiga. See pidi tagama elanikkonna vastupanu mahasurumise ja oli vajalik ka ideoloogilistel kaalutlustel, sest totalitaarne süsteem eeldas ühtsete mudelite rakendamist ning erandid ei tulnud kõne alla. Eesti oli agraarmaa ja elanikkonna enamik elas maal.¹ Seega oli sovetiseerimise võtmeküsimuseks režiimi kindlustamine maa- piirkondades, mis oli aga hajaasustuse, üksiktalude süsteemi, traditsiooniliste kogukondlike sidemete ja aktiivse vastupanu tõttu keerulisem kui linnas.² Vastukaaluks oli nõukogude võimul olemas maa alistamise kogemus 1920.–30. aastatest ning Baltikumis sai rakendada läbiproovitud võtteid – varade ümberjagamisest, kurnavast maksupoliitikast ja sundkollektiviseerimisest otsese terrorini välja.

Ajalookirjutuses on Nõukogude okupatsiooni perioodi maaühiskonna ja põllumajanduse uurimisel rohkem tähelepanu pööratud kollektiviseerimisele. See on õigustatud, sest talumajanduse ja eraomanduse likvideerimisega kaasnesid sõjajärgse ühiskonna suurimad sotsiaalsed muutused. Tähelepanu väärib aga ka kollektiviseerimisele eelnev periood, mil võimude poolt rakendatud meetodid olid samuti suunatud küla alistamisele ning polnud rahva meelest vähem ebaõiglased. Kollektiviseerimise-eelse põllumajanduspoliitika peamine suund, maareformi kaudu varade ümberjagamise kõrval, oli kurnav sunnipoliitika, mis väljendus üha uute kohustuste panemises elanikkonna õlule ja millel olid majanduslike kõrval ka poliitilised eesmärgid.

¹ 1934. a sai 60% elanikkonnast sissetuleku põllumajanduses ning 1939. a elas 67% rahvastikust maal. 1947. aastaks vähenes maaelanikkonna protsent 62 ja 1950. aastaks 53–55-ni, vt *Valdade rahvastik: 1. III 1934 rahvaloenduse andmed* (Tallinn, 1934), 63–79; Jaak Valge, “Uue majanduse lähteil”, *Akadeemia*, 10 (2003), 2227; Olaf Mertelsmann, *Der stalinistische Umbau in Estland: Von der Markt- zur Kommandowirtschaft* (Hamburg: Kovač, 2006), 120.

² David Feest, *Zwangskollektivierung im Baltikum: Die Sowjetisierung des estnischen Dorfes 1944–1953* (Köln: Böhlau, 2007), 14.

Artikli eesmärgiks on selgitada sovetliku põllumajanduspoliitika seda tahku, mis oli seotud talurahva peamiste kohustuste hulka kuuluva põllumajandussaaduste sundmüügiga. Püüan senistest käsitlustest täpsemini lahti seletada müügimehhanismi ning vastata küsimusele, milline oli selle nähtuse mõju teistele valdkondadele ja tähtsus sovetiseerimise kontekstis.

Eesti NSV historiograafias käsitleti maksupoliitikat kollektiviseerimise ettevalmistamisena, kuid põhiliselt tegeleti seejuures partei otsuste õigustamisega.³ Paguluses on sovetliku põllumajanduse ajalugu käsitlenud Rein Taagepera, kes maksupoliitika olulisust rõhutades jaotab kollektiviseerimise maksustamise faasiks ja deporteerimise faasiks.⁴ Vene ajaloolastest on talurahva kohustuste ja maksupoliitikaga kõige põhjalikumalt tegelenud Vassili Popov, Mihhail Beznin ja Tatjana Dimoni.⁵ Baltikumi kontekstis on seda valdkonda puudutanud Jelena Zubkova, kes käsitleb kolhoosieelse perioodi (1944–47) kui sovetliku põllumajanduse erivormi ning peab põllumajandusliku toodangu varumisel ilmnenud raskusi üheks kollektiviseerimise peapõhjuseks.⁶ Olaf Mertelsmann on Eesti NSV maksupoliitikat vaadelnud laiemalt majanduse sovetiseerimise kontekstis ning David Feest osana küla alistamise protsessist.⁷

Põllumajandussaaduste varumise mehhanism

Sõjajärgne Nõukogude Liit oli vaatamata 1920. aastate lõpus alanud industrialiseerimisele agraarmaa, kus põllumajanduse tööhõive ületas 2,3 korda tööstuse oma ning suurem osa riigi sissetulekutest tuli põllumajandusest.⁸ Riigi varustamiseks põllumajandusliku toodanguga eksisteeris Nõukogude Liidus riiklik varumise süsteem, mille tähtsaimad otsused tehti kõrgeimal

³ Ervin Kivimaa, *EKP tegevus vabariigi põllumajanduse kollektiviseerimisel aastail 1944–1950*, Dissertatsioon ajalooteaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks (Tartu Riiklik Ülikool, 1970); Evald Laasi, *Eesti talumajapidamiste kollektiviseerimise ettevalmistamine ja selle teostamine aastail 1944–1949*, Dissertatsioon ajalooteaduste kandidaadi teadusliku nimetuse taotlemiseks (Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, 1966).

⁴ Rein Taagepera, *Soviet collectivization of Estonian agriculture* (Irvine: School of Social Sciences, University of California, 1979).

⁵ Vasilii Popov, “Hleb kak ob’ekt gosudarstvennoï politiki v SSSR v 1940-e godÿ”, *Otechestvennaya istoriya*, 2 (2000); Vasilii Popov, “Krest’yanskije nalogi v 40-e godÿ”, *Sotsiologicheskie issledovaniya*, 2 (1997); M. Beznin, T. Dimoni, “Povinnosti rossiiskikh kolkhoznikov v 1930–1960-e gg”, *Otechestvennaya istoriya*, 2 (2002), 96–111.

⁶ Elena Zubkova, *Pribaltika i Kreml 1940–1953* (Moskva, 2008).

⁷ Mertelsmann, *Der stalinistische Umbau in Estland*; Feest, *Zwangskollektivierung*.

⁸ Olaf Mertelsmann, *Searching for Reasons of the Forced Collectivization in the Baltic Republics*, 31.10.2008 konverentsi ettekanne, käsikiri.

võimalikul tasandil – ÜK(b)P KK Poliitbüroos või Sekretariaadis ja 1940. aastatel eriti NSVL Ministrite Nõukogus (kuni 1946 Rahvakomissaride Nõukogu). Võimuladviku tipus kureeris seda valdkonda Georgi Malenkov kui poliitbüroo liige ning ministrite nõukogu aseesimees ja põllumajandusbüroo juhataja.⁹ Varumist korraldas NSVL Varumisministeerium (kuni 1946 Varumise Rahvakomissariaat) regionaalse ja kohaliku agentuuri kaudu, kellest enamiku moodustas üle 50 000 kohaliku varumisagendi.¹⁰ Toodangu kogumist teostasid varumisministeeriumi haldusalas tegutsevad spetsiaalsed üleliidulised ühingud (*Zagotzerno*, *Tsentrosojuz* jt) oma võrgustike kaudu.

Suurem osa toodangust varuti 1923. aastal alguse saanud põllusaaduste kohustusliku müügi süsteemi kaudu, mida korraldati riiklike plaanide ja normide alusel. See hõlmas enamikku taludest ja sai pärast kollektiviseerimist kolhooside peamiseks kohustuseks. Eestis algas sundmüügi süsteemi juurutamine 1941. aasta kevadel, kuid toodang jäid sõja puhkemise tõttu kogumata. Sõjamajanduse vajadustest tingituna lasus müüginormide täitmise kohustus taludel ka Saksa okupatsiooni ajal.¹¹

1944. aasta sügisel taaskäivitati tsentraliseeritud varumissüsteem kiiresti, juba septembris kehtestati esimesed normid ja hinnad ning hakati ametisse määrama valdade varumisagente. Novembri lõpuks oli agentuur komplekteeritud, aga seda vaevasid samasugused hädad, mis kõiki teisi kohalikke kaadreid – ehk inimeste kogenematus, distsiplineerimatus või poliitiline sobimatus ning sellest tingitult suur kaadri voolavus.¹²

Eesti NSV võimud soovisid varumissüsteemi rajada riiklikule detsentraliseeritud kokkuostule, mis eksisteeris ka Nõukogude Liidus, ehkki sundmüügiga võrreldes olid selle mahud väga väikesed. Nikolai Karotamme väitel andnuks see moodus võimaluse kogutud toodangut paremini sisevabariiklikeks vajadusteks kasutada. Eesti NSV valitsusaparaadis valminud kava tehti Moskvas aga maatas – lisaks sellele, et kogu süsteem oli rajatud valedale alustele, olevat kavandatud normid liiga madalad ja tootjale makstavad hinnad liiga kõrged.¹³ Sealtpeale oli normide kindlaksmää-

⁹ Vt lähemalt: Yoram Gorlizki, “Ordinary Stalinism: The Council of Ministers and the Soviet Neo-patrimonial State, 1945–1953”, *The Journal of Modern History*, 74:4 (2002), 708.

¹⁰ Popov, “Krest’yanskiĕ”, 98.

¹¹ Alvin Isberg, *Zu den Bedingungen des Befreiers: Kollaboration und Freiheitsstreben in dem von Deutschland besetzten Estland 1941 bis 1944* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1992), 60.

¹² Kokkuvõte NSVL Varumise RK ENSV Voliniku Valitsuse töö kohta, 09.12.1944, Eesti Riigiarhiiv (edaspidi ERA), f. R-1, n. 2, s. 54, l. 162.

¹³ Kirjavahetus ENSV varumisplaani küsimustes, Rossiiskiĭ Gosudarstvennyĭ arkhiv sotsial’no-politicheskoĭ istorii (edaspidi RGASPI), f. 17, n. 123, s. 223, l. 1–15.

ramine igal aastal ühesugune. Moskvas jaotati üleliiduline varumisplaan liiduvabariikide vahel (nt kogu Nõukogude Liidu 1945. aasta teravilja varumise plaan oli 250 miljonit tonni, millest Eesti osa oli 75 000 tonni ehk 0,03 protsenti). Isegi üksiktalude arvestuses oli Eesti osa ainult 8 protsenti – 920 000 tonnise koguplaani juures oli Ukraina osa 295 000, Moldaavia 205 000, Leedul 147 000 ja Lätil 110 000 tonni.¹⁴ Eesti NSV valitsusaparatuuris jaotati plaan maakondade vahel ja maakondade täitevkomiteed koos vabariikliku varumisvolinikuga määrasid valdadele keskmised normid ühe talu kohta. Seejärel arvestas valla varumisagent välja iga talu normikohustuse suuruse toodanguliikide kaupa ning andis selle majapidamise juhile allkirja vastu üle.¹⁵

Kohalikel võimudel oli õigus norme oma vastutusallas kuni 30 protsendi ulatuses muuta – liiduvabariigi võimud võisid selles ulatuses muuta maakonnanorme jne. Valla täitevkomitee võis muuta talude norme, kuid ei saanud muuta valla kogunormi. Seetõttu tähendas normide vähendamine ühtedel paratamatult suurendamist teiste jaoks ning sellist diferentseerimist praktikas massiliselt ei kasutatud. Osa majapidamistest olid normide täitmisest täielikult või osaliselt vabastatud, aga soodustused olid lühiajalised ning selle ajaga polnud tavaliselt võimalik talu järje peale saada.¹⁶

Normide täitmise kontrollimine oli varumisagendi ja külanõukogude pädevuses, tegeliku töö tegid pigem ära valla täitevkomiteed. 1945. aastal loodud väikesekoosseisulised, ilma oma eelarveta ja piiratud võimuga külanõukogud ei tulnud neile pandud ülesannetega toime ning jäid kohaliku elu juhtimisest kõrvale. 1945. aastal algatatud haldusreform, millega nn “revolutsiooni-eelsed” haldusüksused – maakond ja vald – pidi kaotama, jäeti 1946. aastal katki ning käivitati uuesti alles 1949. aasta kevadel.¹⁷

Normide suurus

1944. aasta sügisel kehtestati taludele müüginormid teravilja, kartuli, liha ja piima osas, järgmisest kevadest lisandusid normid munadele, villale ja heinale.¹⁸ Normide arvestamisel rakendati “ühtset hektariprintsiipi”, mille

¹⁴ RGASPI, f. 17, n. 123, s. 348, l. 31–32.

¹⁵ NSV Liidu Varumisministeeriumi Voliniku maakondade ja valdade agentide põhimäärus, 13.10.1948, Ajalooarhiiv (edaspidi EAA), f. T-168, n. 2, s. 1148, l. 117–121.

¹⁶ Feest, *Zwangskollektivierung*, 192.

¹⁷ Karotamm Seprele, oktoober 1945, ERA, f. R-1, n. 10, s. 13, l. 45; Karotamm Veimerile, 13.05.1946, Eesti Riigiarhiivi filiaal (edaspidi ERAF), f. 1, n. 4, s. 71, l. 116.

¹⁸ ENSV RKN ja EK(b)P KK määrused nr 142–145, 1.9.1944; nr 349–355, 16.6.1945, *ENSV Teataja*, 1944, 2, 12–15; 1945, 23, 349–355.

järgi sõltus äraantava toodangu hulka talu maa kogusuurusest, arvestamata tegelikku külvipinda, maa kvaliteeti või tööjõu ja tehnika hulka. Selline meetod mõjus taludele kahjulikult eriti Eestis ja Lätis, kus talu maadest võis suur osa olla kaetud soo ja metsaga.¹⁹ 1946. aastal koostatud juhend lubas normide arvestamisel kogumaast maha arvata ehitus- ja teedealuse maa, raba, veed, liivaseljäandikud ja paepealse. Lubamatuks peeti võsastunud põllu- ja heinamaa mahaarvamist, sest võsa sai ju maha võtta. Mahaarvamise pidi kindlaks määrama valla täitevkomitee esimehest, maosaakonna juhatajast ja varumisagendist koosnev komisjon.²⁰

Lihanormide suurus sõltus samuti maa suuruselt, mitte loomade arvust. 1948. aastast kehtestati hektaripõhine arvestus ka piimanormidele, seega pidid piimanormi hakkama täitma ka need majapidamised, kellel lehma polnudki. Uut süsteemi põhjendati kulakutevastase võitlusega (see pidi ära hoidma karja varjamise), samuti karjakasvatuse arendamisega, sest selline arvestusmeetod soovivat lehmade muretsemist – mida rohkem karja, seda lihtsam normi täita.²¹ Targu mindi mööda küsimusest, mille eest peaks talupoeg suure maksukoormuse juures uusi loomi muretsema. Kehtis ka toodangu asendamise kord, st ühe toodanguliigi puudumisel võis vastava ekvivalendi alusel anda muid põllusaadusi. Näiteks 5 kg teravilja vastas 1 kg liha eluskaalule, 1 kg teravilja 4 kg kartulitele, munadega sai asendada nii liha kui piima jne.

1945. aastal kehtestati uued normid ning vastavate õigusaktide avaldamise käik on huvitav. Esmalt kinnitati eelmistega võrdsed normid, kuid siis tuli nähtavasti Moskvast signaal, et need on liiga madalad. Kinnitati uued ja suuremad, lõpuks avaldatud normid olid aga nendestki kõrgemad. Seega valmis kolm eraldi otsust iga toodanguliigi jaoks. Tõus puudutas seejuures just väiksemaid majapidamisi – kui kõige suuremate talude viljanorm tõusis 1944. aastaga võrreldes 15 protsenti, siis alla 10 ha taludel koguni 100 protsenti.²² 1946.–50. aastate keskmised normid palju ei muutunud, v.a heina osas, mille normi tõsteti 1949. aastal kaks korda, ning piima osas, mille norm tõusis 1946. aastal keskmiselt kolmandiku võrra. Aasta-aastalt muutus süsteem läbi piirkondliku diferentseerimise keeru-

¹⁹ Zubkova toob näiteks Läti talu, mille maast 20 ha oli soo. Kuna seaduse järgi loeti sooks maa, mis on “hobuse ja inimese poolt läbimatu”, tõdes komisjon, et sinna sohu “pole veel keegi uppunud” ja võttis arvele kui põllumajandusliku maa, mida kulak-sabotöör lihtsalt ei soovi harida, vt Zubkova, *Pribaltika*, 170.

²⁰ ENSV MN määrus nr 613, 27.7.1946, *ENSV Teataja*, 1946, 42, 349.

²¹ Informatsionnaya svodka, 21.10.1948, ERAF, f. 1, n. 47, s. 46, l. 11–13.

²² EK(b)P KK büroo otsused, 31.3.1945 ja 26.4.1945, ERAF, f. 1, n. 4, s. 172, l. 130; s. 177, l. 170.

kamaks, lõpuks oli näiteks viljanormi vahe Saaremaa väikese ja Viljandi-maa suure talu vahel 12-kordne.

Üleliiduliselt pöörati peatähelepanu viljanormi kogumisele.²³ Eesti oli aga traditsiooniliselt loomakasvatusemaa, kus vilja kasvatamist müügiks polnud kunagi eriti toimunud – näiteks 1938. aastal müüsid talud teravilja kogusaagist vaid 13 protsenti ja kasutasid ülejäänud oma tarbeks.²⁴ 1946. aastal juhtis Eesti NSV juhtkond sellele Malenkovi tähelepanu ja tegi ettepaneku siinset viljanormi liha arvelt vähendada. Ettepanekut toetasid ka NSVL Varumise ning Liha- ja Piimatööstuse Rahvakomissariaadid. Tagajärjeks oli aga piimanormide tõstmine ilma teisi norme langetamata.²⁵

Talurahva kohustused ei piirdunud müüginormidega, vilja tuli ära anda naturaaltasuna jahvatamise eest²⁶ ning 1944.–45. aastal sundkorras ka Punaarmee viljafondi. Seejuures ei saanud isegi varumisametnikud aru, kas need normid moodustavad osa üldistest või lisanduvad sellele. Rahas tuli tasuda põllumajandusmaksu. See näis samuti ebaõiglane, sest maksu aluseks oli võimalik tulu – st mitte tegelikult haritav maa, vaid maa, mida saanuks harida. Põllumajandusmaks polnud esimestel sõjajärgsetel aastatel suur (1946. aastal Eesti keskmine 715 rubla aastas) ning jäi samasse suurusjärku Nõukogude Liidu teiste regioonidega.²⁷ Lisaks tuli sundkorras tellida riigilaenu ja tasuda riikliku kindlustuse makseid, millest kõrvalehoidmine oli kriminaalkorras karistatav. Kõige krooniks lasus elanikkonna õlul töökohustus, millest rängim oli igatalvine metsatöö.

Hinnad

Sundmüügi põhimõtte seisnes asjaolus, et toodang tuli normi ulatuses müüa “ühtsete varumishindade” järgi, mis olid toodangu omahinnast tunduvalt madalamad, hinnavahe läks aga riigi taskusse. Eesti NSV-s kehtestati esimesed hinnad septembris 1944 ning juulis 1945.²⁸ Siis kehtestatud varu-

²³ Viljavarumine oli prioriteetne mitmel põhjusel, nt oli vilja võrreldes teiste saadustega majanduslikult kasulikum toota ja lihtsam säilitada ning riik kogus vilja riiklikusse reservi ja eksportis seda isegi nälja aastatel.

²⁴ Evald Laasi, “Eesti talurahvas sundkollektiviseerimise eel”, *Sotsialistlik põllumajandus*, 7 (1989), 33.

²⁵ RGASPI, f. 17, n. 123, s. 495, l. 96–97.

²⁶ Naturaaltasu osa polnud väike, moodustades ENSV varumisplaanist 10%, RGASPI, f. 17, n. 123, s. 348, l. 31–32.

²⁷ Andmed talude põllumajandusmaksuga maksustamise kohta ENSV-s, 1948, ERAF, f. 1, n. 47, s. 49, l. 110; Popov, “Krest’janskie”, 102.

²⁸ ENSV RKN määrus nr 152-a, 15.9.1944; nr 595, 2.7.1945, *ENSV Teataja*, 1944, 2, 18; 1945, 25, 385.

mishinnad kehtisid 1953. aasta lõpuni ning vahepealsetel aastatel toimus hindade diferentseerimine vastavalt toodangu omadustele.

Varumishindade kõrval eksisteeris ka rida muid hindu: riikliku kokkuostu hind, jaehind ja ametlik “turuhind”. Viimane oli aluseks võlglastele trahvide määramisel. Varumishinnad olid naeruväärselt väikesed. Mõnevõrra kõrgem oli riikliku kokkuostu hind, kuid selle eest võisid toodangut müüa üksnes need talud, kelle varumisplaan oli täidetud. Jaehinnad olid juba palju kõrgemad, mälestustes tuuakse näiteid, kus normitäiteks antud lehma rahaga sai poest osta kaks või kolm pudelit viina.²⁹ Kõige olulisem oli võrdlus vabaturuhindadega, mis olid kogu Nõukogude Liidus kordi kõrgemad (vt tabel 1). Seejuures tõusid turuhinnad hiljem veelgi, ulatudes 1947. aasta kevadel 15 rublani kartuli ja 150 rublani sealiha kilo eest.³⁰

Suure hinnavahe tõttu ei saa rääkida “müümisest”, sisuliselt oli tegu naturaalandamisega. David Feest on seda käsitlenud omandimaksuna ning Vene historiograafias on seda nimetatud ka “obrokiks”.³¹ Andamiks või sundandamiks nimetatakse seda sageli ka dokumentides ning isegi parteiametnikel oli raskusi korrektse mõiste kasutamisega, nagu näitavad otsuste mustandis tehtud parandused, kus “ära andma” on asendatud sõnaga “müüma”.

Tabel 1. Põllusaaduste hinnad 1945. aastal³²

	Kartul (kop/kg)	Rukis (kop/kg)	Piim (rbl/l)	Kanamunad (rbl/tk)	Sealiha (rbl/kg)
Varumishind	5,5	11,1	0,20	0,24	0,83–1,18
Riiklik kokkuostuhind	12–15	14,9	0,60	0,25	4,53–7
Riiklik jaehind	40	80	1,20–1,50	0,60–0,75	4–15,50
Ametlik “turuhind”	200	600	8	4	20
Vabaturu hind (Tallinnas)	700–800	800	15	7,50	120

²⁹ Evald Loosaar, *Eesti mehe lugu: mälestused 1939–1971* (Tallinn: Varrak, 2006), 244; Mertelsmann, *Der stalinistische Umbau*, 171.

³⁰ Mertelsmann, *Der stalinistische Umbau*, 145.

³¹ Feest, *Zwangskollektivierung*, 193; Beznin, Dimoni, “Povinnosti”, 6.

³² ENSV RKN määrus nr 178, 6.10.1944; nr 472, 29.5.1945; nr 244, 3.11.1944, *ENSV Teataja*, 1944, 3, 32; 1944, 9, 103; 1945, 5, 71; 1945, 22, 332; Harjumaa TK kiri, 30.1.1945, ERA, f. R-364, n. 1, s. 12, l. 7. Võrdluseks maksis 1 kg suhkrut turul u 100 rbl, saapad 1000–1300 rbl, hobune 10 000–15 000 rbl jne. Kõige odavam 40° viin oli poes 100 rbl/l.

Illustreerin koormiste suurust fiktiivse Tartumaa talu kaudu, millel on 20 ha maad (sh 8 ha põldu, 0,25 ha puu- ja juurviljaaeda ja 5 ha heinamaad), 2 hobust, 4 lehma, 3 siga ja 5 lammast. 1945. aastal pidi selline talu normideks andma 2,5 t vilja, 3,2 t kartulit, 150 kg liha, 1500 liitrit piima, 2 kg villa, 390 kg heina ja 150 muna. Nende normide kohustusliku "müümisega" teenis talu (villa ja heina arvestamata) 940 rubla, turul müües oleks võinud saada üle 90 000 rubla. Lisaks tuli ära anda kõik kodus tapetud loomade nahad ja tasuda 1700 rubla põllumajandusmaksu.

Varumis- ja vabaturuhindade suure erinevuse tõttu rakendas riik karme meetmeid, et ära hoida toodangu müümist vabaturul või riikliku kokkustu kaudu enne müüginormide täitmist. Selleks anti igal suvel määrus, mis keelas taludel (hiljem ka kolhoosidel ja kolhoosnikel) müüa teravilja, jahu ja omaküpsetatud leiba kuni viljaplaani täitmiseni kogu Eesti NSV ulatuses – seega ei tohtinud enne riikliku koguplaani täitmist oma toodangut müüa ka need talud, kes olid normid korralikult täitnud. Keelatud oli ka vilja jahvatamine normi mittetäitnud talunikele. Nende keeldude rikkumine võis kaasa tuua kuni 10-aastase vabadusekaotuse.³³

Võlad ja karistuspoliitika

Esimestel sõjajärgsetel aastatel ei olnud koormised veel ülejökäivad, ehkki raskendasid talude majanduslikku olukorda ning nendest tulenev ebaõiglus lisas piengeid niigi ärevasse õhustikku.

1947. aastal hakkas olukord muutuma. Riigis käivitati põllumajanduse "uus kurs", mis tõi kaasa uue kollektiviseerimiskampaania. See hõlmas seni kollektiviseerimata Nõukogude Liidu läänepiirkondade kõrval ka vanasid liiduvabariike, kus eelnevatel aastatel toimunud üksiktalude massiline taastamine nõudis kollektiviseerimise uuendamist. Olulise põhjuse uue põllumajanduspoliitika käivitamiseks andis Nõukogude Liidu 1946.–47. aasta näljahäda, mille käigus suri nälga või sellest tingitud haigustesse umbes 2 miljonit inimest. Ajalookirjanduses on väidetud, et nälgi oligi organiseeritud valitsuse poolt selleks, et saaks asuda teostama oma majanduslikke ja poliitilisi eesmärke.³⁴

"Uus kurs" väljendus otseselt ka maksupoliitikas. Koormised tõusid kõigil, aga peamine uuendus oli kulakute kõrgem maksustamine, mis lisaks

³³ ENSV RKN määrus nr 311, 23.11.1944, *ENSV Teataja*, 1944, 11, 119; 1945, 32, 506; 1946, 44, 375; 1948, 23, 151; 1949, 22, 135.

³⁴ V. Zima, *Golod v SSSR 1946–1947 godov: proiskhozhdenie i posledstviya* (Moskva, 1996), 179.

Baltikumile toimus Ukraina ja Valgevene lääneosas ja Moldaavias.³⁵ Kõigepealt tõsteti kahel aastal järjest kulakute põllumajandusmaksu, mis viis olukorrani, kus 2–4 protsenti taludest maksis viiendiku kogu Eesti NSV põllumajandusmaksust ning keskmise kulakutalu maks oli 1947. aastal 6,7 ja 1948. aastal 9,8 korda kõrgem kui keskmisel tavatalul. 1948. aastast kehtestati kulaklikele majapidamistele ka poole võrra suuremad piima, teravilja, kartuli ja heina müüginormid.³⁶ 1948. aasta kohustused tekitasid paljude jaoks jahmatuse, ühes tavatalus oli ainuüksi põllumajandusmaks 10 000 rubla senise 3500 asemel. Selle ühekordne tasumine oli nüüdki veel võimalik, aga samas oli selge, et perspektiiv oli muutunud väga nigelaks ning kohustuste täitmine järgmistel aastatel muutub võimatuks.³⁷ Tekkis lootusetuse tunne. Evald Loosaar, kelle Võrumaa talu ei kuulunud jõukamate kilda, on meenutanud: “Normid, maksud ja igasugused kohustused rõhusid nii rängasti, et viisid öösel une silmist. Ei osanud end kuidagi välja rabelda sellest ebainimlikust ülejõukäivast olukorrast.”³⁸ Lahenduse leidis mees kolhoosi liikmeks astumises.

Kitsikuse suurenemisel etendas oma osa 1947. aasta detsembri rahareform, mis võttis ära talupoegade säästud.³⁹ Reformiga kehtestati ka uued jaehinnad ning loobuti kaardisüsteemist. Kogu Nõukogude Liidus algas majanduse normaliseerumine, mis tähendas, et langema hakkasid ka vabaturuhinnad ja vähenema talude sissetulekud.⁴⁰ 1949. aastaks langesid põllusaaduste turuhinnad võrreldes 1945. aastaga 5–10 korda: kartulikilo, mis maksis 1945. aasta jaanuaris 4–8 rubla, oli 1949. aasta aprillis 40–80

³⁵ Vt: David R. Marples, “Toward a thematic approach to the collectivization campaign in the Soviet West (1948–1956)”, *Canadian Slavonic Papers / Revue canadienne des slavistes*, 3–4 (1991).

³⁶ ENSV RKN määrus nr 654, 30.8.1947; ENSV MN määrus nr 743, 9.8.1948; nr 581, 5.8.1949, *ENSV Teataja*, 1947, 25, 218; 1948, 23, 154; 1949, 24, 125; Spravka o kulatskikh khoizyaistv po uyezdam Ėstonskoj SSR, 19.1.1949, ERAF, f. 1, n. 37a, s. 132, l. 4; Andmed talude põllumajandusmaksuga maksustamise kohta ENSV-s, 1948, ERAF, f. 1, n. 47, s. 49, l. 110.

³⁷ Paul Hinnov, *Kui need talud tapeti* (Tartu: Ilmamaa, 1999), 20.

³⁸ Loosaar, *Eesti mehe lugu*, 274.

³⁹ Reformiga vahetati vanad rublad uute vastu vahekorras 10:1 ja hoiused kuni 3000 rubla vahekorras 1:1. Hoiuseid taludel üldiselt polnud ja enamikul polnud selleks ajaks enam ka suuremaid sääste, aga näiteks Abja vallapartorg kaebas 1946. a kolleegidele: “Abja kulakud on ammust ajast tuntud inimestena, kes raha sukasäärde kogusid. Vaatamata sellele, et nad miljoneid on kaotanud, on seal jälle mehi, kellel on oma 50 000 rubla kogutud”, Stenogramma soveshchaniya s partorgami volostei s sekretaryami sel’skikh pervichnykh partorganizatsii o razvitii sel’skogo khozjaistva, 9.8.1946, ERAF, f. 1, n. 4, s. 374, l. 179.

⁴⁰ Popov, “Krest’yanskii”, 96.

kopikat; lihakilolanges 120 rublalt 25–35 rublani ning piimaliiter 15 rublalt ja 2–3 rublani.⁴¹

Suureneva maksukoormuse ja väheneva sissetuleku tõttu hakkasid tekkima võlad. Võlgnikega tegelesid esmalt vallavõimud ja varumisagendid. Kui normide täitmise tähtajad olid möödas, koostati võlgnike nimekiri ning varumisagent käis kõik talud läbi, jagas laiali kirjalikud hoiatused ja arestis võlgnike vara. Kui võlgu 10 päeva jooksul ei õiendatud, anti asi kohtusse. Rahvakohtunik määras trahvi, mis võis ulatuda võlguoleva koguse kuni viiekordse väärtuseni nn “ametlike turuhindade” järgi, ning ära tuli tuua ka võlguolev kogus. Kui trahv jäi maksmata, läks arestitud vara müüki. Kehtis miinimumvara nimekiri, mis pidi taluperetele tagama äraelamiseks vajaliku ja mida ära võtta ei tohtinud, kuid sellest ei peetud pahatihti kinni. Kulakutele ettenähtud miinimumvara oli oluliselt väiksem. Korduv normide mittetäitmine loeti kuritegelikuks ja oli kriminaliseeritud. Rahvakohus võis määrata kuni 2-aastase vabadusekaotuse.

Põllumajanduse “uus kurss” tõi kaasa repressiivse surve suurenemise talupidajatele ning karistuspoliitika karmistamise. Juunis 1948 andis NSVL Ülemnõukogu Presiidium seadluse, mis nägi ette kohustuste mittetäitjate karistamist asumisele saatmisega (võysylka) ning juba sama suve jooksul saadeti selle alusel Vene NFSV-s asumisele 12 000 talupoega.⁴² Kohtupraktika karmistamise kampaania oli alanud juba varem. Ka Eesti NSV-s hakkasid partei- ja kohtuvõimud rahvakohtutelt nõudma karistuste karmistamist ja maksimummäär – 2 aastat vabadusekaotust koos õiguste kaotamise, väljasaatmise ja vara konfiskeerimisega – tihedamat rakendamist. Osa rahvakohtunikke vallandati “liigse liberalismi eest varumisasjades” ning ülejäänud hakkasid määrama rangemaid karistusi.⁴³

Kui palju inimesi nn varumisasjades süüdi mõisteti, pole teada, sest karistusregistrid ja andmebaasid selleliigilisi kohtuasju enamasti ei sisalda ning kohtuministeriumi kokkuvõtted hõlmavad ainult lühemaid perioode. Nende arv polnud aga väike. Kohustuste mittetäitmise tõttu (siia alla loeti töökohustuse ja müüginormide mittetäitmine ning rahaliste maksude

⁴¹ Harjumaa TK kiri, 30.1.1945, ERA, f. R-364, n. 1, s. 12, l. 7–9; ENSV Statistikalitsuse andmed turuhindade kohta, 20.5.1949, ERAF, f. 9607, n. 1, s. 396, l. 2.

⁴² Beznin, Dimoni, “Povinnosti”, 26.

⁴³ ENSV kohtuministri salajane käskkiri nr 9, 13.11.1947, ERA, f. R-984, n. 3, s. 12, l. 19; Dokladnaya zapiska po voprosu o bor'be s kulachestvom, 6.12.1947, ERAF, f. 1, n. 47, s. 38, l. 24–29; Spravka, 11.1.1949, ERAF, f. 1, n. 14, s. 19, l. 16–21. Karistuspoliitika elanikkonna kohustuste asjades on lai valdkond, mida sinse artikli ulatuses pole võimalik põhjalikumalt käsitleda. Vt selle kohta: Indrek Paavle, “Sovietization of Agriculture”, *Estonia since 1945* (Tallinn, 2009, ilmumas).

mittetasumine) mõisteti Tartumaa 1. jaoskonna rahvakohtus 1945.–50. aastal reaalne vanglakaristus u 80 inimesele.⁴⁴ Rahatrahviga karistatute hulk oli palju kordi suurem, ning tuleb silmas pidada, et rahvakohtuid oli Eestis kokku 70.

Karistuspoliitika kontekstis lisandub aga veel üks kurb aspekt. Nimelt rakendati pärast 1949. aasta küüditamist praktikat, kus küüditamisest maha jäänud inimestele, kes olid vahele jäänud normide mittetäitmisega, määrati kohtu poolt pärast karistuse kandmist saatmine “alalisse elupaika”. See tähendab sinna, kuhu nad pidanuks sattuma küüditamise käigus. Selle kontingendi üldist järelesaatmist ei toimunud ning oli otsustatud jätta nad rahule, aga kohustuste mittetäitmisest võis kohtu alla sattuda üpris kergesti – näiteks Tartumaal oli väikseima kohtus menetletud võla suurus 77 kg heinu.

Varumine kui prioriteetne valdkond

Nõukogude okupatsiooni taaskehtestamise järel 1944. aasta sügisel muutus varumise küsimus kohe prioriteetseks. Esimesest kümnekonnast otsusest, mida EK(b)P KK büroo Eestisse naasmise järel tegi, puudutasid pooled põllumajanduse taastamist ja varumist. Varumisküsimused domineerisid büroo protokollides ka edaspidi, seda on seletatud Eesti NSV valitsuse suhteliselt suure võimuga põllumajanduse juhtimisel.⁴⁵ Kohalikul tasandil oli varumise osa võrreldes haldusaparaadi kogu ülesannetekompleksiga eriti suur. Vastavad teemad olid päevakorral aastaringsest, aga varumiskampaania kõrghetk oli sügiseti, kui käivitus viljanormide kogumine. Siis rakendati kogu kohalik haldusaparaat, ametnikkond ja aktiiv varumise teenistusse ning kõik muud tööd jäid tahaplaanile. Põhiline osa tegevusest langes valla parteiorganite ja täitevkomiteede õlule. Nende protokollid näitavad, et suur osa arutlusel olevaid küsimusi ja langetatud otsuseid puudutasid nii või teisiti varumist või elanikkonna kohustusi laiemalt. Kodanike avaldustest, mille lahendamine oli täitevkomiteede otsustes statistiliselt esikohal, moodustasid omakorda enamiku normide alandamise taotlused.⁴⁶

⁴⁴ Tartu 1. jsk rahvakohtu kriminaalajade arvestuskaardid, 1945–1950, EAA, f. T-265, n. 1, s. 19a, 79, 149a, 223, 286. Vanglakaristuse saanute arv ei pruugi olla lõplik, sest osa arvestuskaartidest on lünklikult täidetud.

⁴⁵ Mertelsmann, *Searching for Reasons*.

⁴⁶ Äksi valla täitevkomitee koosolekute protokollid, EAA, f. T-178, n. 1, s. 15, 41, 72, 73, 119, 151, 173, 174; EK(b)P Äksi vallakomitee koosolekute protokollid, 1947–1950, ERAF, f. 1021, n. 1, s. 1; n. 2, s. 1; n. 3, s. 1; n. 4, s. 1; EK(b)P Äksi valla algorganisatsiooni koosolekute protokollid, 1946–1948, ERAF, f. 207, n. 2, s. 1; n. 3, s. 1; n. 4, s. 1.

Isiklik vastutus varumise õnnestumise eest lasus eelkõige vallapartorgidel ja täitevkomitee esimeestel, kelle isiklik heaolu oli seega otseselt seotud kohustuste täitmisega talupoegade poolt. Partorgide aruannetest selgub, et kampaania ajal oli pea kogu nende tegevus suunatud varumisküsimuse lahendamisele. Eesmärk oli normid talupoegadelt mistahes moel kätte saada. Praktiseeriti talunike väljakutumist täitevkomiteesse ja veenmist, aga ka jõulisemaid võtteid. Rõuge partorgi Jaan Teplenkovi aruandes 1946. aasta oktoobrist, kus mees pani kirja oma tegevuse iga päeva kohta, oli 27 päeva otseselt sisustatud varumisega. Palju oli koosolekuid, kus arutati varumisagentide, külavolinike või aktiiviga plaanitaimise küsimusi. Muu hulgas vallandas partorg aga vahepeal ka täitevkomitee töötajaid ning kolm päeva olid puhtalt sisustatud “sundsissenõudmisega” taludest.⁴⁷ See tähendab, et mindi ja võeti vägisi vili ära. Tsiteerides Saadjärve vallapartorg Ain Toompalu: “Tehtav selgitustöö tuleb läbi viia nii, et enne ei lahku talupoja juurest, kui ta kindlasti vilja ära toob.”⁴⁸ Mälestustes räägivad partorgid aidauste mahalöömisest, viljatagavara vägisi äraviiemisest, hävituspataljonide kaasamisest (viimane oli vajalik ka seetõttu, et metsavennad püüdsid sundäravõtmist takistada, mis viis tulevahetuste ja hukkunuteni).⁴⁹ Veenmise ja vägivalda vahel olev piir oli habras ja võimupiiride ületamise probleem oli üleliiduline. 1947. aastal juhtis Nõukogude Liidu peaprokurör Konstantin Goršenin Andrei Ždanovi tähelepanu rohketele kuritarvitustele varumiskampaania käigus, tuues näiteid ka Eestist, sh partorgide poolt talunike peksmisest, keldrisse kinnipanemisest, mahalaskmisega ähvardamisest jm.⁵⁰

Varumise prioriteetsus väljendus otseselt ka kaadripoliitikas. 1945–47 vallandati “toimetulematuse tõttu” 124 vallapartorgi (ligi 1/3 kõigist vabastamistest) ning 1944. aasta sügisest 1947. aasta märtsini samal põhjusel 236 täitevkomitee esimeest (üle 1/3 vabastamisest).⁵¹ Toimetulematus oli pea

⁴⁷ Rõuge partei alorganisatsiooni sekretäri tegevus 1.–31. oktoobrini [1946], ERAF, f. 1175, n. 1, s. 1, l. 13.

⁴⁸ EK(b)P Tartumaa organisatsiooni üldkoosoleku protokoll, 9.10.1946, ERAF, f. 12, n. 6, s. 3, l. 4.

⁴⁹ Vambola Asper, Mälestusi Laiuse vallast aastatel 1946–1950, dateerimata käsikiri, ERAF, f. 247, n. 51, s. 618, l. 6; Mälestusi partorgina töötamise ajast Kiidjärve vallas ja valla propagandistina töötamisest Kuuste vallas ajavahemikul 1945–1950, dateerimata käsikiri, ERAF, f. 247, n. 53, s. 23, l. 5.

⁵⁰ Zubkova, *Pribaltika*, 176.

⁵¹ Svedeniya o kalichestvennom sostave volostnykh sovetskikh rabotnikov, 22.8.1947–28.12.1947, ERAF, f. 1, n. 48, s. 158, l. 36, 53, 71, 81, 87, 89, 91, 92, 101, 108, 110; f. 11, n. 8, s. 150, l. 32; Otchet o rabote otdela kadrov TsK KP(b) Ėstonii za 1946 god, 19.1.1947, ERAF, f. 1, n. 5, s. 11, l. 111.

alati seotud varumisega, see oli kohalike haldus- ja parteijuhtide töös üks väheseid valdkondi, mis oli reaalselt mõõdetav. Vallaametnike personaalküsimuste arutamisel koostati parteikomiteedes alati "lühike iseloomustus" valla kohta, mille jaoks oli kasutusel spetsiaalne vorm, ning andmestiku põhiosa moodustasid varumisplaaniga seotud näitajad.

Varumine sovetiseerimise kontekstis

Miks oli varumine prioriteetne valdkond? Majanduslikult kõigepealt seetõttu, et selle kaudu sai riik suurema osa oma sissetulekust. Majanduslikus mõttes oli varumise selge eesmärk toidu võtmine riigi käsutusse. 1944.–45. aastal oli see valdkond elutähtis sõja tõttu, aga jäi ka sõja lõppemise järel sama oluliseks. Müüginormide süsteem polnud võibolla efektiivne, kuid see toimis ja oli riigile kasulik. Pole teada, mis ulatuses varumisplaan tegelikult täideti, sest usaldusväärne statistika puudub.⁵² Talud aga üldiselt täitsid oma kohustusi ja püüdsid vältida võlgu (kuni selleni välja, et vajalik kogus osteti hingehinna eest turult), või saadi normid neilt kätte kohtu kaudu.

Selliste müüginormide rakendamise põhjuseks võis olla riigi võimekus muud moodi toodangut varuda, see suudetigi teha ainult sündmüügi või kolhooside kaudu. Kiire kollektiviseerimine aga polnud võimalik mitmel põhjusel, eelkõige pidi režiim ennast maal kindlamalt tundma ning aktiivne vastupanu olema summutatud. Eesti NSV võimude poolt alternatiivina välja pakutud varumine riikliku kokkuostu kaudu ei sobinud aga unifitseeritud süsteemi, kuna andis regionaalsele ja kohalikule tasandile liiga palju otsustusõigust.

Müüginormide majanduslikest tagajärgedest rääkides on Jelena Zubkova Vene arhiivimaterjalidele toetudes väitnud, et hektaripõhise arvestuse tagajärjel jäi osa maast harimata ning talunike vastuseis väljendus maast loobumises ja vilja varjamises.⁵³ Ehkki statistika seda otseselt ei kinnita ja olemasolevad andmestikud näitavad, et sõjajärgne külvipindade vähene mine algas alles 1948.–49. aastal,⁵⁴ on asi tõenäoliselt selles, et enne 1948. aastat talupidamisest loobunute maa liideti sovhoosidega (nagu näitavad täitevkomiteede otsused), ning jäi niiviisi põllumaana arvele, ehkki võis jääda sööti. Maast loobumine polnud ka niisama lihtne, sest elanikkonna liikumist kontrolliti passirežiimi ja kohustusliku sissekirjutuse kaudu ning

⁵² Vt ka: *Eesti rahvastiku majandustegevuse näitarve XX sajandil*, toim. M. Klesment, J. Valge (Tallinn: EKDK, 2007), 41–44.

⁵³ Zubkova, *Pribaltika*, 177.

⁵⁴ Feest, *Zwangkollektivierung*, 197; Mertelsmann, *Der stalinistische Umbau*, 196; *Eesti rahvastiku majandustegevuse*, 60.

enamik maast loobumise avaldusi said vallas eitava vastuse. Kes metsa ei tahtnud minna, pidi oma talu edasi pidama. Loomade varjamise ulatust on raske hinnata ning tuleb hoiduda selle ületähtsustamisest, sest süüdistused karja varjamises võisid tegelikkust võimendades kanda endas vaenlase otsimise motiive. Näiteks 1947. aasta suvel teostatud kontroll näitas, et loendusest oli välja jäänud 3 protsenti lehmadest. Samas varjati väiksemaid loomi rohkem, sest suured olid kõigile teada ja neid oli raske peita.⁵⁵ Kariloomade koguarv 1940. aastate teisel poolel tõusis ning langus saabus alles 1951. aastal.⁵⁶

Varumise ebaõnnestumist on peetud oluliseks põhjuseks, miks võeti suund Baltikumi kollektiviseerimisele. Tuginedes Nõukogude Liidu 1928.–29. aasta viljavarumiskriisi kogemusele, jõudsid võimud seisukohale, et ainus võimalus vilja saamiseks on olukord, kus riik oleks kogu vilja omanik.⁵⁷ Samas pidi kollektiviseerimisele järgnev uus toodangu langus olema prognoositav. Arvestada võidi aga sellega, et toodangu saamine kolhoosidelt on tunduvalt lihtsam, kui normide kogumine üksiktaludest.

Majanduslike argumentide kõrval ei tohi tähelepanuta jätta varumissüsteemi poliitilisi põhjuseid ja tagajärgi. Esiteks tekitas sundandam pingeid, mis oli režiimi jaoks vajalik ühiskonna ühtsuse lõhkumisel ja aitas nii kaasa maa alistamisele. Diferentseerimiste ja soodustuste süsteemi tõttu tekitati ebavõrdsus, mis vaenu ja pingeid veelgi õhutas. Lisandus ideoloogiline aspekt, mis väljendus kogu maksusüsteemi rakendamises kulakute vastasesse kampaaniasse, see oli samuti osa kogukonnasidemete lõhkumisest vaenlase kuju kunstliku tekitamise kaudu. Normide tõttu toimunud varade sundvõõrandamisel ja inimese endi poolt äraandmisel oli demoraliseeriv mõju. Viimaste loomade varumispunkti viimist püüti küll iga hinnaga vältida, aga sageli see ei õnnestunud ning kõige rohkem kardeti siiski võlgu jäämist, mis võis kaasa tuua vanglasse ja Siberisse sattumise.

Teiseks võidi arvestada ka sellega, et sundandam aitab aktiivset vastupanu maha suruda. Võttes taludelt ära suure osa toodangust, sealhulgas võimaliku ülejäägi, muutus raskemaks metsavendade abistamine. Selle poolt kõneleb ajalookirjanduses esinev hinnang, et 1948. aastaks oli metsavendade aktiivsus hakanud vaibuma ning lauskollektiviseerimise ajaks see endast enam arvestatavat ohtu ei kujutanud.⁵⁸

⁵⁵ A. Ruusmann, *Eesti agraarajaloo allikad* (Okupatsioonide Muuseum, 1999), <http://www.okupatsioon.ee/ajaloolisetoe/ajaloolise_toe_otsinguil.html> (5.6.2009).

⁵⁶ Mertelsmann, *Der stalinistische Umbau*, 190.

⁵⁷ Zubkova, *Pribaltika*, 176–177.

⁵⁸ Mart Laar, *War in the Woods: Estonia's Struggle for Survival, 1944–1956* (Washington: The Compass Press, 1992), 174.

Võibolla kõige selgemini on tajutav seos sundmüügi süsteemi ja esialgu kiiresti teostada tahetud haldusreformi edasilükkamise vahel. Oli selge, et varumissüsteem toimib ainult väljakujunenud halduskorralduse ja institutsioonide kaudu, sestap ei saanud eksperimenteerida, püüdes ühe uue süsteemi kõrval teist suurt uuendust alustada. Näljahäda võis siin samuti olla üheks kõrvalteguriks. Sel ajal rakendas Nõukogude Liidu juhtkond karmi poliitikat võtta maksimaalselt vilja sealt, kust veel võimalik, ning üks selline piirkond oli Baltikum.⁵⁹ Vaatamata suhteliselt väikesele kogutoodangule andis Eesti kui Leningradi tagamaa eriti sel ajal nälgiva linna varustamisse olulise osa. Seega ei saanud süsteemi muutmisega riskida enne, kui oli kindel, et toodangu vähenemisel Baltikumis ei ole tõsisemaid tagajärgi. Haldusreformist loobumise otsus oli tehtud küll juba enne nälja algust, aga see võis otsuse õigsust kinnitada ja haldusreformi seejärel üha edasi lükata. Haldusreform käivitati mais 1949 ehk kohe pärast seda, kui oli selge, et lauskollektiviseerumine on käivitunud, seega oli ka selge et vana varumissüsteem on jäämas ajalukku.

Kokkuvõttes ei saa eelistada sundmüügi poliitilisi tähendust majanduslikele või vastupidi. Igal juhul oli ebaõiglasel ja kurnaval müüginormide süsteemil selgete majanduslike eesmärkide kõrval oluline roll ühiskonna lõhkumisel ning võõrvõimu lõppeesmärgi saavutamisel ehk passiivse ja aktiivse vastupanu mahasurumisel. Talumajanduse laostamise kaudu aitas see ette valmistada pinda sovetiseerimise lõppvaatuseks kollektiviseerimise näol.

ABSTRACT: Grain and eggs in the service of the regime: coercive procurement in Estonian villages in the 1940s

This article examines the system of coercive procurement of agricultural produce in Estonia in the second half of the 1940s, and explains its mechanism and role in the sovietization of society. A centralized system of coercive procurement was established in the Soviet Union in 1923 and evolved into the primary means by which the state placed foodstuffs produced by farms and later by collective farms at its own disposal. This system was

⁵⁹ Zubkova, *Pribaltika*, 172.

introduced in the Estonian SSR in 1941, existed in more or less the same form during the German occupation (1941–1944), and was put into effect full-scale in 1944.

The idea of the system was that farms were obliged to give away part of their produce for very low prices. Grain, meat, potatoes, milk, chicken, eggs, wool, and hay had to be handed over in accordance with plans and quotas established by the state. Products obtained in this manner were essentially coercive procurement because the price of produce handed over under compulsion was up to a hundred times lower than free market prices. Plans and prices were established by the central administration of the Soviet Union, and the administration of the Estonian SSR had few opportunities to alter them.

Evasion of these obligations was a punishable criminal offence and debtors were sentenced to actual prison terms. Moscow's agricultural policy started a "new direction" in 1947, which initiated a new collectivization campaign. This affected the western regions of the Soviet Union, in particular those that had not been collectivized yet, including the Baltic region. The "new direction" brought with it an increase in repressive pressure on farmers. The punishment policy was made more severe, with deportation often being applied as an additional punishment for not fulfilling obligations.

The procurement of agricultural produce was a high-priority sphere of activity in rural society during the second half of the 1940s. Local level institutions in particular, such as the executive committees and Party organizations in the rural municipalities, dealt with this, thus directly influencing personnel policy. This was also one of the main reasons for postponing Soviet administrative reform in the Estonian SSR for several years.

Coercive procurement was a high-priority sphere of activity economically since its objective was to place produce at the disposal of the state, and the state gained the greater portion of its income by this means. The system of procurement quotas was not effective, yet it functioned because households strove to fulfill their obligations at all costs in fear of punishment. It was not possible to procure produce otherwise. The totalitarian regime did not allow for exceptions within the system and procurement was possible only through coercive procurement or collective farms. The rapid collectivization of the Baltic region, however, was out of the question before the regime felt more secure in the countryside and active resistance had been suppressed.

In addition to the objective of supplying the state with extremely low-priced foodstuffs, the system of coercive procurement also had clear politi-

cal objectives, which were supposed to lead to the subjugation of society and the suppression of passive and active resistance. Thanks to differentiation and the system of discounts, inequality was created, which stirred up hostility and tensions in society. The ideological aspect of the employment of the tax system in the campaign against *kulaks* was also a part of the destruction of community connections through the artificial creation of the image of the enemy. The expropriation of property or the handing over of property by people themselves that took place by way of coercive procurement had a major demoralizing effect. People tried at all costs to avoid giving away their last livestock to fulfill their quotas, but frequently did not manage to do so because the repressive punishment policy left no alternatives. This unjust system of coercive procurement exploited and exhausted farm households, thus preparing the way to collectivization. In addition, the system of coercive procurement helped to suppress active resistance. The expropriation of surplus produce reduced the capacity of farms to assist the Forest Brothers.

INDREK PAAVLE (b. 1970) is a Ph.D. student at the University of Tartu.